

The influence of Ibn Nuh's Rijali data on Najashi's Rijal

Azam Farjami

Assistant Professor, Department of Theology, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.
E-mail: a.farjami@razi.ac

Article info.	Abstract
Article type: Research Article Article history: Received 01 June, 2024 Received in revised form 21 September, 2024 Accepted 28 September, 2024 Published online 23 September, 2025 Keywords: Shia hadith history, Al-Rajal Najashi, Ibn Nuh Sirafi, Hadith documents, Genealogical data	In order to understand the history of developments and changes in Imamiyyah hadith, it is necessary to review the sources of the predecessors such as al-Rijal al-Najashi. One of the most influential Sheikhs of Najashi is Ibn Nuh Sirafi, who has chosen most of Qomi documents and scholars to transmit Toroq. His Qomi teachers, like Hasan bin Hamza Alavi, also learned their documents from Qom in the third and fourth centuries and brought them to Baghdad. Before this generation, in the 3rd century, Ali ibn Ibrahim Qomi and Ibn Bottah Qomi published some books on Companions of the Imams in Qom. They borrowed the indexes from Kufa. The influence of Ibn Nuh's Rijali data is evident in the two domains of "narrative" and "bibliography", each of which deals with judgments on narrators and their books. Sometimes judgment about the status of a narrator is confirmation or weakening, and sometimes it is evaluated through his book or its content. Most of the religious data are obtained by Najashi, in the presence of the teacher, in the form of listening and reading, and sometimes from a distance through writings, wills and wejada. Our findings showed that the vague title and Abul Abbas's disagreement in al-Rijal al-Najashi are most likely attributable to Ibn Nuh.
Cite this article: Farjami, A. (2025). The influence of Ibn Nuh's Rijali data on Najashi's Rijal. <i>Journal of Ketab-e Qayyem</i>, 15(2), 207-224. http://doi.org/10.30512/kq.2024.21721.3903	
	© The author(s). Publisher: Meybod University. DOI: http://doi.org/10.30512/kq.2024.21721.3903

Extended Abstract

Introduction

In order to understand the history of Shiite hadith, paying attention to influential elders and hadith scholars is an enlightening factor. Among the ancient Shiite sources of genealogy, *Al-Rijal al-Najashi* is the most important genealogy book. Although *Al-Najashi* initially wrote his book of genealogy with the intention of collecting the books of the companions of Imams and books about Shia, useful information about the genealogy status of the narrators, descriptions of the books and manuscripts, the classes of *Al-Najashi's* teachers in the fourth and third centuries, and genealogical and historical data on some of the companions of the Imams can be found in this book. Therefore, each time one studies this enduring work, he or she finds new findings about the history of Shiite hadith. Among the teachers of *Al-Najashi*, Ahmad ibn Ali ibn Nuh al-Sirafi is the most influential. This is because *Najashi* himself stated it and called him "my teacher". A comprehensive and in-depth study of the book *Al-Najashi Genealogy* indicates this claim.

Methodology

This research is organized in an analytical-descriptive manner and based on the study of ancient sources of narration, hadith and history. The study of these sources showed that Ibn Nuh's skill in identifying the narrators of the companions of Imams (pbuh) and the ways of access to the books of these narrators led him to gain comprehensive information about the narrators of hadith. Thus, it is a reliable reference for the "*Rijal*" of *Najashi*. Ibn Nuh's mastery of the Sunni narrators is also noteworthy, because it is clear from *Najashi's* statements that Ibn Nuh had read the *Rijal* books of Bukhari (d. 256 AH) and quoted from them. Sometimes, when giving his chain of references, *Najashi* mentions his teacher alongside famous and great masters of Baghdad such as Sheikh Mufid (d. 410 AH) and Ghaza'iri. He also sometimes begins with the general expression "*Hadathna Jamaa'ah Ashabuna* (may Allah have mercy on him)" and then mentions Ibn Nuh followed by Sheikh Mufid and Ghaza'iri. At times, *Najashi* refrains from mentioning the names of other teachers and only refers to Ibn Nuh by name.

Findings

Our findings showed that *Najashi* has narrated nearly two hundred ways of the book using Ibn Nuh's documents and ways. In these cases, *Najashi* sometimes referred to him as "Ibn Nuh", sometimes as "Ahmad bin Ali", and sometimes with the absolute nickname "Abu al-Abbas". Ibn Nuh received these chains of materials from 28 masters. Ibn Nuh received most of his contents from four of his masters including "Hasan bin Hamzah Al-Alawi" (d. 358 AH), "Muhammad bin Ahmad bin Dawood Qummi" (d. 368 AH), "Husayn bin Ali bin Sufyan Bazufari" (d. 352 AH), and "Muhammad bin Ahmad Safwani". Ibn Nuh makes judgments about the content of the books, which indicates that he had the original books in his possession. *Najashi* also uses interpretations that show that he had some books of the early narrators and even recited the concepts in the books to a master like Ibn Nuh. *Najashi* frequently uses the phrase "*Qarato Ala Abi al-Abbas Ahmad bin Ali bin Nouh*". The findings of the research showed that *Al-Najashi* certainly had all or some of Ibn Nuh's books in his possession and studied them. Although Ibn Nuh's books are now missing, it is possible to reconstruct parts of Ibn Nuh's book based on the recurring patterns of narrations in parts of the book "*Rijal al-Najashi*." Almost all of the methods of transmitting hadiths introduced in the books of *Dirayah*, "*Sama*", "*Qira'at*", "*Kitabat*", "*Wasyat*" and "*Wejadah*" were used by *Al-Najashi* and are among the cases that *Al-Najashi* has specified. If we want to statistically show the amount of

the documents received by the Qomi hadith scholars for Ibn Nuh, there is no doubt that the huge volume and the large part of these documents were received by him through "Hasan ibn Hamzah Alawi". Hassan ibn Hamzah is a traveling and well-traveled hadith scholar of the fourth century who was originally from Tabaristan and traveled to most of the important cities of Iran such as Khorasan. He settled in Ray and Qom, heard a lot of hadiths from Ali Ibn Ibrahim, Ibn Battah Qomi and the descendants of Barqi and Hamiri, and brought his documents to Baghdad on two trips. Even though Ibn Nuh lived in Basra and Iraq and is considered affiliated with the school of hadith in Baghdad and Kufa, due to the selection of Qomi scholars, such as Hasan bin Hamza Alawi, Ibn Dawud Qomi, Sheikh Sadouq and Ibn Walid, he mostly transferred Qomi references to the Rijal al-Najashi.

Conclusion

When we examine the chain of references from Ibn Nuh to the narrators of the book and the authors of the Principles of the Four Noble Truths, we find that approximately every fifty years, the geographical area of Imamiyyah hadith shifts between the cities of Iraq and Iran. To understand the process of changing the history of Shiite hadith, we go back period by period, from the fifth century, when Ibn Nuh lived, to the second century, when the narrators of the Imams lived. If Ibn Nuh was in Baghdad during the peak of the flourishing of hadith and cataloging, then fifty years before Qom, this shift of the hadith domain from Qom to Baghdad gradually occurred. Then, the peak of the flourishing of the Qom school of hadith, then the shift from Kufa to Qom, then the peak of the Kufyan hadith, and finally the connection to the narrators of the book in the era of the Sadeghins are the steps of the evolution of Imamiyyah hadith.

The main influence of Ibn Nuh's rijal data on the book "Rijal al-Najashi" can be discussed in two domains: narration and bibliography. In the discussions of narration, either "judgment" about the narrators has occurred in the form of "authentication and weakening" or "class information" or "historical information" or "genealogical" data. In the "bibliography" domain, Ibn Nuh's information has usually been related to the description and judgment of books when describing the "methods of the book" or the "content of the book". On the other hand, the examination of each of Ibn Nuh's documents showed that Najashi usually received this rijal data through listening or reading in the presence of a teacher, and sometimes through writing and correspondence, and sometimes with a "will" from Ibn Nuh or finding the books of Ibn Nuh and "Wajada". Abu al-Abbas is an absolute and unparalleled nickname that Najashi used many times. He quoted from him and his book Rijal. Scholars usually disagree on whether the nickname of Abu al-Abbas refers to Ibn Uqda and Ibn Nuh. Considering two reasons: the context and the style of writing of Najashi's Rijal, it seems that this nickname refers to Ibn Nuh.

تأثیر داده‌های رجالی ابن نوح بر کتاب رجال نجاشی

اعظم فرجامی

استادیار، گروه الهیات، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: a.farjami@razi.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: برای شناخت تاریخ تحولات و تغییرات حدیث امامیه، نیاز به بازنگری منابع متقدم مانند «رجال النجاشی» است. ابن نوح سیرافی یکی از تأثیرگذارترین مشایخ نجاشی است که بیش از همه، اسناد و اساتید قمی را برای انتقال طرق انتخاب کرده است. این پژوهش به تأثیر داده‌های رجالی ابن نوح بر کتاب رجال نجاشی می‌پردازد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۱۲	روش پژوهش: این پژوهش به روش تحلیلی - توصیفی و بر اساس منابع رجالی و تاریخی کهن سامان یافته است.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۳۱	یافته‌ها: بررسی داده‌های رجالی نشان داد اساتید قمی ابن نوح مانند حسن بن حمزه علوی، اسناد خود را از قم در سده سوم و چهارم آموختند و به بغداد آوردند. پیش از این نسل، در سده سوم، علی بن ابراهیم قمی و ابن بطة قمی در قم منتشرکننده طرق کتاب‌های اصحاب ائمه بودند که آنها نیز خود از کوفه، این فهرس را وام گرفته بودند.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۰۷	نتیجه‌گیری: تأثیر داده‌های رجالی ابن نوح در دو محور «راوی-شناسی» و «کتاب‌شناسی» مشهود است که در هر محور به قضاوت راویان و کتاب‌های آنها پرداخته است. در مواردی، داوری درباره وضعیت رجالی خود راوی و توثیق و تضعیف بوده و گاهی طریق کتاب یا محتوای کتاب ارزیابی شده است. نجاشی بیشتر این اطلاعات رجالی را در محضر استاد خود، به صورت سماع و قرائت و گاه از راه دور با کتابت، وصیت و وجاده به دست آورده است. افزون بر این، کنیه مبهم و محل اختلاف «ابوالعباس» در رجال نجاشی، به احتمال زیاد به ابن نوح بازگشت دارد.
کلیدواژه‌ها:	
تاریخ حدیث شیعه، رجال النجاشی، ابن نوح سیرافی، اسناد روایات، داده‌های رجالی.	

استناد: فرجامی، اعظم. (۱۴۰۴). تأثیر داده‌های رجالی ابن نوح بر کتاب رجال نجاشی. کتاب قیّم، ۱۵ (۲)، پیاپی: ۳۳، ۲۰۷-۲۲۴.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2024.21721.3903>

© نویسندگان. محمدرضا پیرچراغ

ناشر: دانشگاه میبد.

۱. طرح مسئله

یکی از منابع کهن امامیه برای شناسایی راویان و رجال اصحاب حدیث، کتاب «رجال النجاشی» است. با آنکه نجاشی در ابتدا به قصد گردآوری کتاب‌های اصحاب ائمه (ع) و کتاب‌هایی درباره شیعه، کتاب رجال خود را نگاشته، اطلاعات مفیدی درباره وضعیت رجالی راویان، توصیف کتاب‌ها و نسخه‌ها، طبقات اساتید نجاشی در قرن‌های چهارم و سوم و داده‌های نسب‌شناسی و تاریخی برخی اصحاب ائمه را می‌توان در این کتاب یافت. از این رو، هر بار مطالعه در این اثر ماندگار، یافته‌های جدیدی از تاریخ حدیث شیعه به دست می‌دهد. در میان کتاب‌های رجالی متقدم شیعه، تنها نجاشی از یکی از اساتیدش با تعبیر «شیخی» (استادم) یاد کرده است (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۳۹۳) و آن را تنها درباره «ابن نوح سیرافی» به کار برده است که نشان از قرابت و نزدیکی علمی با این فرد دارد. پژوهشگرانی که کتاب «رجال النجاشی» را به صورت خاص بررسی و مطالعه کردند، ابن نوح را تأثیرگذارترین استاد نجاشی دانسته‌اند (حسن حکیم، ۱۴۳۵، ص ۴۶).

در این پژوهش برآنیم به این پرسش‌ها پاسخ دهیم که میزان تأثیرگذاری ابن نوح بر «رجال النجاشی» چگونه است؟ تأثیرگذاری ابن نوح بیش از همه در چه محورها و مباحثی از کتاب رجال نجاشی می‌گنجد؟ نجاشی این داده‌های رجالی و کتاب‌شناسی را از چه طرق و راه‌هایی دریافت کرده است؟

۲. پیشینه پژوهش

درباره «رجال النجاشی» تحقیقاتی به صورت کتاب، پایان‌نامه و مقاله انجام شده است که بیش از همه به معرفی راویان کتاب، اساتید و شاگردان نجاشی پرداخته‌اند. برای نمونه، حسن عیسی حکیم درباره شخصیت نجاشی و دسته‌بندی موضوعی کتاب‌های راویان، کتاب «الشیخ النجاشی» را نگاشته است (حکیم، ۱۴۳۵، ص ۱۸۹). دریاب نجفی در کتاب «مشیخة النجاشی»، اساتید نجاشی را با کمک کتاب رجال او، یک به یک معرفی می‌کند و آمار نقل از هر استاد را گزارش می‌دهد (دریاب نجفی، ۱۴۱۳، صص ۱۸۹ به بعد). به صورت خاص درباره ابن نوح سیرافی، پژوهش‌های اندکی انجام شده است. مروه‌نی کتابی کوچک و مختصر درباره زندگی وی نگاشته (مروه‌نی، ۱۴۰۱) و طاوسی و جعفریان نیز در مقاله‌ای درباره نجاشی، بخش کوچکی را به ابن نوح اختصاص دادند (طاوسی و جعفریان، ۱۳۹۷، ص ۳۴۵).

۳. شخصیت‌شناسی

رجالیان، «ابوالعباس احمد بن علی عباس بن نوح سیرافی» را ثقه، متقن، فقیه و بصیر توصیف می‌کنند (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۸۶؛ طوسی، ۱۴۱۷، ص ۸۴ و ۱۴۱۵، ص ۴۱۷) و نجاشی به سبب ارتباط علمی و روحی قوی با ابن نوح، او را «استاد و شیخ ما که از او استفاده کردیم» معرفی می‌کند (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۸۶). سپس، دو کتاب فقهی، دو کتاب رجالی و یک کتاب درباره نواب اربعه امام زمان (ع) را از وی نام می‌برد (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۸۷). «المصابیح فی ذکر من روی عن الأئمة علیهم السلام لکل إمام» درباره راویان ائمه و به ترتیب طبقات و «کتاب الزیادات علی أبنی العباس بن سعید فی رجال جعفر بن محمد علیهما السلام» به صورت خاص تکمیل‌کننده کتاب ابن عقده از کتاب‌های رجالی ابن نوح هستند. به نظر می‌رسد، تبحر و مهارت ابن نوح در شناسایی راویان اصحاب ائمه (ع) و دسترسی به طرق کتاب‌های این راویان سبب شده است تا اطلاعات جامعی از رجال حدیث داشته و مرجع قابل

اعتمادی برای «الرجال» نجاشی باشد. تسلط ابن نوح بر رجال اهل سنت نیز قابل توجه است؛ زیرا از گفته‌های نجاشی بر می‌آید که ابن نوح کتاب‌های رجالی بخاری (م. ۲۵۶ ق) را خوانده و از آنها نقل قول کرده است (نک: نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۹، ۱۵۱، ۱۷۰). درباره تاریخ تولد یا وفات ابن نوح مدرکی در دست نیست. تنها تاریخ‌های سماع وی ضمن سند از سوی خودش یا دیگران اعلام شده است. برای نمونه، او از احمد بن حمدان قزوینی در سال ۳۴۲ ق. حدیث شنیده است (طوسی، ۱۴۱۵، ص ۴۱۳) و در ماه شعبان سال ۳۵۲ ق، نامه‌ای از استادش حسین بن علی بزوفری دریافت کرده (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۵۹) و در همین سال، از استادش محمد بن احمد صفوانی، در بصره حدیث گرفته است (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۵۹).

شیخ طوسی تصریح دارد، به سبب وفات ابن نوح که به تازگی رخ داده (نجاشی، ۱۴۱۷، ص ۸۴)، نتوانسته از وی حدیث بشنود و چون شیخ در سال ۴۰۸ ق وارد بغداد شده است، احتمالاً ابن نوح حوالی سالهای ۴۱۰ ق درگذشته است. با اینکه شیخ طوسی در کتاب «الفهرست» که در عنفوان جوانی نگاشته، از ابن نوح و کتاب‌هایش بهره نبرده است؛ اما در کتاب رجال دومش (الرجال) که در سال‌های پایانی عمرش نگاشته، بسیار از کتاب‌های رجالی ابن نوح استفاده کرده است و حتی به نظر می‌رسد، آنها را در اختیار داشته است. شیخ طوسی حدود پانزده استاد و محدث را به صورت متوالی و پشت سرهم در کتاب «الرجال» معرفی می‌کند که تنها با نقل روایت ابن نوح از آنها، شناخته می‌شوند و هیچ ویژگی دیگری ندارند (نک: طوسی، ۱۴۱۵، صص ۴۱۳ به بعد). از این‌رو به نظر می‌رسد، شیخ طوسی در این صفحات، کتاب رجالی ابن نوح را در اختیار داشته و از روی آن، این پانزده محدث سده چهارم را معرفی کرده است.

۴. طرق ابن نوح و نجاشی

یافته‌های ما نشان داد، نجاشی نزدیک به دویست طریق کتاب را با استفاده از اسناد و طرق ابن نوح نقل کرده است. گاهی نجاشی هنگام سنددهی، از استادش در کنار اساتید مشهور و بزرگ بغداد مانند شیخ مفید (م. ۴۱۰ ق) و غضائری یاد می‌کند: «أخبرنا محمد بن محمد و الحسين بن عبيد الله و أحمد بن علي قالوا» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۹۲، ۹۸). نجاشی پاره‌ای اوقات از این اساتید، ابتدا با تعبیر کلی «حدثنا جماعة أصحابنا رحمهم الله عنه» آغاز می‌کند و آنگاه، نخست از ابن نوح و بعد شیخ مفید و غضائری نام می‌برد: «منهم أبو العباس بن نوح، و محمد بن محمد، و الحسين بن عبيد الله في آخرین» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۳۸۵). در مواقعی هم، نجاشی از ذکر اسم دیگر اساتید خودداری می‌کند و فقط نام ابن نوح می‌آید: «أخبرنا أحمد بن علي و غيره، عن محمد بن علي بن تمام» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۱۸۶).

در این موارد، نجاشی گاه با تعبیر «ابن نوح» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۴، ۳۱، ۴۰، ...)، گاه «احمد بن علی» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۹، ۱۵، ۲۶، ...) و گاه با کنیه مطلق «ابوالعباس» (نجاشی، ۱۴۱۶، ۲۰، ۵۴، ۵۵، ...) از وی یاد کرده است. ابن نوح این طرق را از ۲۸ استاد دریافت کرده است (نک: دریاب نجفی، ۱۴۱۳، صص ۱۰۸-۱۳۰). ابن نوح بیشتر اسناد خود را از چهار استادش دریافت کرده است: «حسن بن حمزه علوی» (م. ۳۵۸ ق)، «محمد بن احمد بن داود قمی» (م. ۳۶۸ ق)، «حسین بن علی بن سفیان بزوفری» (ز. ۳۵۲ ق) و «محمد بن احمد صفوانی» (ز. ۳۵۲ ق) که در نمودار شماره ۱، اسناد این اساتید ارائه شده است. دو استاد اول از مکتب حدیث قم و ری محسوب می‌شوند؛ گرچه مدتی در عراق و بغداد مقیم شده‌اند (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۶۴، ۳۸۴). دو استاد دوم نیز، از محدثان عراقی و گاه ساکن بصره بوده‌اند (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۶۸، ۳۹۳، ۵۹).

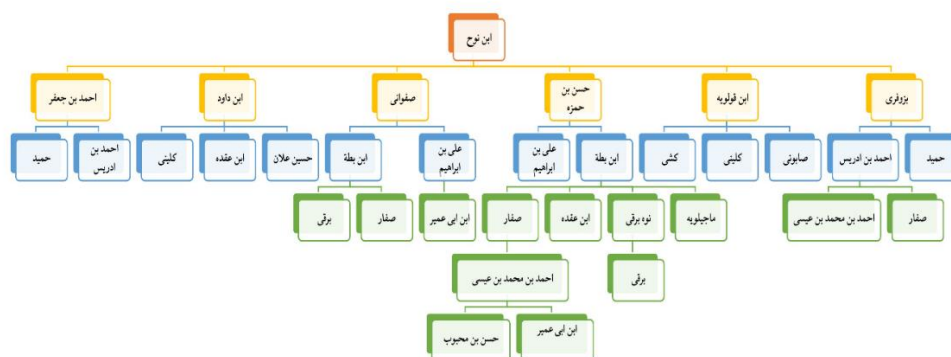
۴-۱. اسناد قمی و اسناد کوفی

تقسیم‌بندی طرق و اسناد به شهرهای قم و کوفه به صورت فراوان در اسناد محدثان بغداد دیده می‌شود و نجاشی در مواردی طرق خود تا کتاب‌های اصحاب ائمه (ع) را به دسته قمی‌ها و کوفی‌ها نسبت می‌دهد (برای نمونه، نک: نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۲۷، ۴۲۸). به نظر می‌رسد، ابن نوح به واسطه دسترسی به منابع و اساتید قمی و هم‌جواری با اساتید کوفی و عراقی، به هر دو اسناد دست یافته است.

۴-۱-۱. اساتید قمی،

در این پژوهش، مراد ما از مکتب حدیث قم، شهرهای قم و ری است. تسلط و آشنایی ابن نوح با اسناد و اساتید قمی تا حدی است که گاهی برای طریق به کتاب‌های یک راوی، چندین طریق و سند با اساتید مختلفی از شهر قم ارائه می‌دهد. برای نمونه، او به کتاب‌های سی‌گانه حسین بن سعید اهوازی، هشت طریق ارائه می‌دهد که در میان این هشت طریق، فقط یکی از آنها با واسطه‌های اساتید مصری از حسین بن سعید نقل شده است و بقیه همگی از محدثان قمی مانند احمد بن محمد بن عیسی، احمد برقی (م. ۲۷۴ ق) و حسین بن حسن بن ابان قمی می‌گذرد (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۵۹). مواردی دیگر نیز از تعدد طرق قمی ابن نوح برای کتاب‌های یک استاد گزارش شده است (برای نمونه، نک: نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۵۷، ۳۷۳) که همگی نشان می‌دهند، او به مجموعه فهرس و طرق و اسناد محدثان سده سوم و چهارم دسترسی کامل و جامعی داشته است؛ به گونه‌ای که با دستی باز، هر گاه خواسته طریق را عوض کرده و با چند استاد قمی دیگر به یک کتاب سند می‌دهد.

اگر بخواهیم میزان دریافت اسناد و طرق کتاب‌های راویان محدثان قمی برای ابن نوح را به صورت آماری نشان دهیم، بی‌تردید حجم عظیم و بخش بزرگ این اسناد، به وسیله «حسن بن حمزه علوی» به دست او رسیده است. حسن بن حمزه از محدثان جوال و پرسفر سده چهارم است که اصالتاً اهل طبرستان بوده، به بیشتر شهرهای مهم ایران مانند خراسان سفر کرده است. در ری و قم سکنا گزیده و فراوان از علی بن ابراهیم، ابن بطه قمی و نوادگان برقی و حمیری حدیث شنیده و اسناد خود را در دو سفر تصریح شده به بغداد آورده است (نک: نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۶۴).

«جعفر بن محمد بن قولویه» (م. ۳۶۸ ق) فقیه و محدث مشهور قمی که سالهای پایانی عمر خود را در بغداد گذارنده (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۱۱۶)، اسناد محدثان قم، مصر و خراسان را به دست ابن نوح رسانده است (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۱۶، ۳۷۷، ۳۷۵، ۳۷۲).

«محمد بن احمد بن داود قمی» از دیگر استادان بزرگ و مشهور قمی است که ابن نوح را به اسناد محدثانی از قم و ری، مانند کلینی (م. ۳۲۹ ق) و دایی کلینی و گاه اسناد راویان کوفی مانند ابن عقده (۲۴۹-۳۳۲ ق) متصل کرده است (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۸۲، ۱۱۸، ۱۶۵، ۳۷۳، ۴۵۵).

«محمد بن احمد صفوانی» (ز ۳۵۲ ق) ملقب به شیخ الطائفه (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۳۹۳)، محدث و همشهری ابن نوح است که با وجود زیستن در بصره و بغداد، همه اسناد خود را به محدثان قمی می‌رساند (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۵۹، ۱۶۵، ۱۷۴، ۱۹۳...) و از آن طریق به راویان صاحب کتاب سده دوم متصل می‌کند.

ابن نوح به سماع از شیخ صدوق (م. ۳۸۱ ق) تصریح کرده است: «أخبرنا ابن نوح قال: حدثنا محمد بن علي بن الحسين» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۳۱، ۱۳۷). همچنین، اگرچه او معمولاً با واسطه شیخ صدوق از ابن ولید (م. ۳۴۳ ق) نقل کرده است؛ اما در یک مورد، ضمن تأیید دیدگاه رجالی ابن ولید، او را استاد خود می‌نامد: «قال أبو العباس بن نوح: وقد أصاب شيخنا أبو جعفر محمد بن الحسن بن الوليد في ذلك» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۳۴۸).

طبق بعضی گزارشات، برخی محدثان قمی به عراق سفر داشته‌اند. برای نمونه، ابن بطه قمی یکی از اثرگذارترین محدثان در انتقال اسناد و طرق قمی‌ها به کوفه و بغداد است. از شاگرد او نقل شده است که در محله نوبختیه بغداد ساکن بوده و همانجا اجازه نقل روایت می‌داده است: «حدثنا محمد بن جعفر بن بطه و قرأنا عليه و أجازنا ببغداد في النوبختية و قد سكنها» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۳۷۳). به سفرهای مکرر شیخ صدوق به بغداد و عراق نیز تصریح شده است؛ اما درباره سفر ابن ولید به عراق گزارشی در دست نیست. از سویی، با وجود کثرت نقل از قمی‌ها، اشاره‌ای به سفر ابن نوح به قم و ایران نشده است. بنابراین، به احتمالات نقل با روش وجاده یا مکاتبه باید اندیشید.

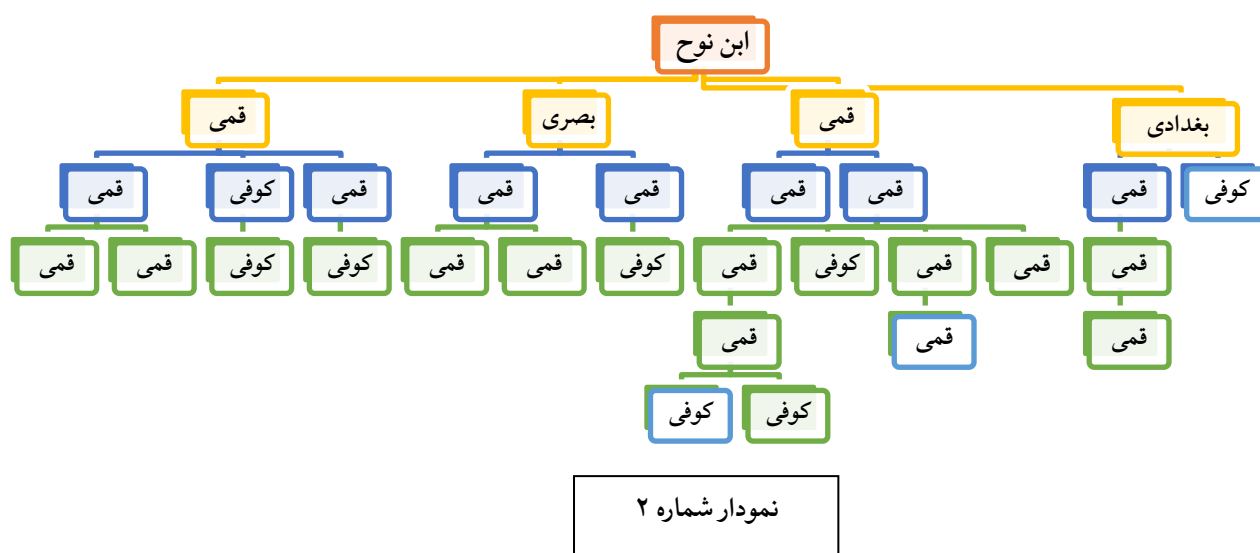
از سوی دیگر، حسن بن حمزه علوی (م. ۳۵۸ ق)، از مکتب حدیث ری و قم، چند باری به بغداد سفر داشته است (نک: نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۶۴) و احتمال دارد که ابن نوح در یکی از سفرها از وی حدیث شنیده است. با وجود این، آنچه در اسناد ابن نوح تصریح شده، بهره‌وری از این استادش به روش مکاتبه و نامه‌نگاری است. او برای کسب اجازه از منقولات حسن بن حمزه، ضمن یکی از اسناد تصریح می‌کند: «حسن بن حمزه به ما با مکاتبه خبر داد...» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۶۰).

۴-۱-۲. اسناد کوفی

ابن نوح خود ساکن عراق در شهر بصره بوده است. از این رو، باید به اسناد شهر مجاورش، کوفه، دسترسی نزدیک‌تر و بهتری داشته باشد؛ چنانکه او درباره استاد همشهری خود، محمد بن زکریا غلابی (م. ۲۹۸ ق) می‌گوید: «من می‌توانم از دوازده مرد از غلابی روایت نقل کنم» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۳۴۷). بر این اساس، وی حجم انبوه اسناد و طرق کتاب‌های راویان سده دوم و سوم را از قمی‌ها دریافت کرده است.

یکی از اصلی‌ترین منتقل‌کننده‌های اسناد محدثان کوفی به ابن نوح، «حسین بن علی بن سفیان بزوفری» (ز ۳۵۲ ق) است که استادی توثیق شده (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۶۸) و اصالتاً اهل شهر واسط غرب بغداد بوده است. بزوفری بیش از همه از «حمید بن زیاد» (م. ۳۱۰ ق)، محدث واقفی (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۱۳۲) و منتقل‌کننده اسناد کوفی در سده سوم نقل می‌کند (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۷۴، ۱۲۵، ۱۲۸، ...). حمید نیز، اسناد را به محدثان سده سوم نیمه اول و سپس، راویان کوفی سده دوم رسانده است.

گفتنی است، بزوفری به جز حمید، از «احمد بن ادريس قمی» نیز به صورت فراوان نقل می‌کند (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۵۹، ۱۱۷، ۱۲۵...) که نشان می‌دهد، تأثیرپذیری بزوفری از اسناد قمی، باز هم بیشتر از اسناد کوفی است. به نظر می‌رسد، حدیث امامیه طی پنج قرن نخستین تحولاتی داشته و بین شهرها و بلاد مختلف در رفت‌وآمد بوده است. تقریباً می‌توان گفت، هر پنجاه سال یکی از مکتب‌های حدیثی کوفه، قم و بغداد شکوفا شده و رونق گرفته است. این انتقال اسناد به کمک محدثان جوال و مسافران حدیثی رخ داده و از کوفه در سده دوم آغاز شده، به قم و سپس، دوباره به کوفه و سپس، به قم و سپس، به بغداد منتقل شده است. اگر نام اساتید پُر نقل ابن نوح در نمودار شماره ۱ را برداریم و به جای آن، شهرهای این محدثان را بگذاریم، نمودار شماره ۲ به دست می‌آید که به صورت تقریبی، تحولات و انتقال اسناد حدیث امامیه را طی این چند قرن نشان می‌دهد.

۵. راوی‌شناسی

ابن نوح به سبب داشتن چند کتاب رجالی با راویان و اصحاب ائمه و محدثان عراق و ایران آشنا بوده است. اطلاعات و داده‌های رجالی فراوان ابن نوح در رجال نجاشی را می‌توان در این محورها گنجانند.

۵-۱. قضاوت درباره راویان

نجاشی با کمک داده‌های رجالی ابن نوح، راویان را به شکل‌های مختلف داوری و ارزیابی کرده است. مهم‌ترین رکن و وظیفه رجال‌شناس جرح و تعدیل است که در موارد زیادی، ابن نوح بر اساس فهراس و کتاب‌های رجالی که در اختیار داشته و گاه بر اساس مشاهدات عینی خود، راویان را توثیق یا تضعیف کرده و نجاشی به نقل از وی، آنها را گزارش کرده است. پس از آن، به چگونگی نقل راویان از یکدیگر و طبقه‌شناسی و اطلاعات تاریخی درباره زیست و زندگی راویان و در مواردی، به مذهب راوی اشاره کرده است.

توثیق و تضعیف: بسیاری از قضاوت‌های رجالی ابن نوح به توثیق و مدح راویان معطوف شده است: «کان أبو العباس بن نوح يقول: کان یلقب فقیحة العلم،^۱ روی عن الثقات و رووا عنه» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۱۹، ۴۵۰). ابن نوح راویان را با الفاظ دیگر مانند «معتمد الروایة»، «جید الحدیث»، «ظاهر العدالة»، «نقی الروایة» و... توصیف کرده است (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۹۳، ۱۸۵، ۱۸۶، ۳۴۸). در موارد اندکی نیز، ابن نوح راوی را با الفاظی مانند «ضعیف»، «مختلط الامر» و «لم یکن بذاک»^۲ جرح کرده است (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۲۳۶، ۲۳۸، ۲۴۴، ۳۴۴، ۴۱۰).

اطلاعات طبقات: تبحر و مهارت ابن نوح در شناخت اسناد و راویان هر امام تا حدی بوده است که در مواردی، طبقه راویان را مشخص و گاه «امکان سماع» یا عدم امکان نقل برخی راویان از یکدیگر را بیان کرده است: «قال ابن نوح: و ما روی أحمد عن ابن المغيرة ولا عن الحسن بن خرزاد» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۸۲). در مواردی نیز، «راویان مشهور» هر محدث یا راوی امام را مشخص می‌کند: «قال أبو العباس بن نوح: هو ثقفی، سمع عطیة، و روی عن أبي جعفر، و روی عنه مروان بن معاوية و علي بن هاشم بن البرید» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۱۷۰، همچنین، نک: نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۹، ۲۰، ۵۷، ۱۰۷، ۱۲۷، ۱۳۵، ۱۷۲).

اطلاعات تاریخی: در سومین محور طبقه‌شناسی، ابن نوح دقیقاً «تاریخ وفات» برخی راویان و محدثان را مشخص کرده است که بیشتر به قرن سوم متعلق هستند. برای نمونه، او گاهی علاوه بر ذکر تاریخ درگذشت راوی، حوادث مهم آن سال را بیان می‌کند: «قال ابن نوح: مات حمدان سنة خمس و ستین و مائتين لما دخل أصحاب العلوي البصري قسین و أحرقوها» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۱۳۸). ابن نوح هنگام توضیح درگذشت حسین بن سعید نقل می‌کند که حسین بن سعید در قم مهمان بوده و دست‌خطی از مسموعات خود را به میزبانانش داده است: «أنه أخرج إليهم بخط الحسين بن سعید، و أنه کان ضیف أبيه و مات بقم، فسمعه منه قبل موته» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۵۹، برای موارد مشابه، نک: نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۱۲، ۱۱۹، ۱۲۵، ۳۷۳).

در مواردی مانند نمونه‌های پیشین، ابن نوح خود تاریخ وفات را ذکر می‌کند و گاهی با سلسله سند تا محدثی صاحب کتاب رجالی مانند «حمید بن زیاد» (م. ۳۱۰ ق)، تاریخ دقیق وفات راوی را بیان می‌کند: «أخبرنا ابن نوح، عن ابن سفیان، عن حمید بن زیاد قال: مات محمد بن خالد الطیالسي ليلة الأربعاء لثلاث بقین من جمادی الآخرة سنة تسع و خمسين و مائتين، و هو ابن سبع و تسعين سنة» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۳۴۰).

مذهب راوی: از ابن نوح، در موارد معدودی، گزارش‌ها و نقلیاتی درباره اعتقادات و مذهب راویان بیان شده است. ابن نوح از جدش سندی که احتمالاً به اهل سنت می‌رسد، روایت می‌کند که یک راوی را رافضی خوانده است (نجاشی، ۱۴۱۷، ص ۱۱۸). در مواردی نیز، به واقعی بودن راویان اشاره شده است (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۳۴۰، ۴۱۰).

به نظر می‌رسد، آگاهی بر این اطلاعات ظریف و پنهان، نشان از تسلط و اشراف کامل ابن نوح بر شناخت راویان، طبقه آنها و اصحاب هر امام دارد.

۵-۲. نسب‌شناسی راویان

ابن نوح سیرانی در موارد متعدد، اطلاعاتی درباره نسب و «قبیله» راویان، «روابط خانوادگی» میان راویان، «کنیه» و گاه، «شهر و زادگاه» اصلی راویان ارائه کرده است. تعیین قبیله راویان در مواردی از داده‌های رجالی ابن نوح دیده می‌شود: «قال أبو العباس بن نوح: هو ثقفی» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۷۰، ۳۶۰). همچنین، مشخص کردن نسبت راوی با راویان مشهور دیگر، به فراوانی در گفته‌های نقل شده از ابن نوح یافت می‌شود: «هو ابن أخت صفوان بن یحیی، قاله ابن نوح» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۱۴، برای موارد مشابه، نک:

^۱. درباره معنا و ضبط فقه، اختلاف است. برخی آن را به معنای فتح و نشر علم دانستند (برای اطلاعات بیشتر نک: کلباسی، ۱۳۸۰، ج ۳، ص ۳۹).

^۲. یعنی چندان قابل اعتنا نیست.

نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۹۳، ۱۳۷). به علاوه، شناساندن برخی اعضای خانواده مانند خواهر راوی: «أخته حمادة بنت رجاء، وقيل: بنت الحسن» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۱۷۰) یا پدر و عموی راوی: «قال ابن نوح: ... أبوه عذافر كوفي يكنى أبا محمد، مولی خزاعة. و أخوه عمر بن عيسى» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۳۶۰، ۳۴۴) از جمله سخنان و قضاوت‌های ابن نوح بوده است.

افزون بر دسته‌های یادشده، تصریح به کنیه و گاهی، لقب برخی راویان: «قال ابن نوح يكنى أبا مسور»، «قال ابن نوح: كان إسماعيل بن محمد يلقب قنبرة» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۳۰۹، ۳۱؛ برای موارد مشابه، نک: نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۴۱۰) و بوم‌شناسی راویان: «سكن قم، و ليس أصله منها. ذكر ذلك أبو العباس بن نوح» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۳۴۱)، در نقلیات نجاشی از ابن نوح پیدا شدند. همه دسته‌ها و داده‌هایی که به نسب و انتسابات راوی مرتبط است و استاد مؤثر نجاشی آنها را با جزئیات بیان کرده است، نشان از تخصص و تبحر ابن نوح در شناخت راویان و محدثان دارد؛ زیرا بسیاری از این اطلاعات در کتاب‌های رجالی پیشین موجود بوده؛ اما ابن نوح حافظه قوی و تسلط کافی به آنها داشته است که توانسته در لحظه و هنگام معرفی راوی در نگارش کتابش یا املاي جلسه درس، آنها را به یاد آورد، به هم ارتباط دهد و با دقت به آنها اشاره کند.

۶. کتاب‌شناسی

بی‌تردید، یکی از محدثان کتاب‌شناس و نسخه‌پرداز امامی، ابن نوح است. به جز کتاب «رجال النجاشی»، در منابع متعدد گزارش شده است که او به داشتن نسخه‌های کهن و عتیق و نوشتن از اصل کتاب اهتمام داشته است: «کتبه من أصل کتابه» (ابن طاووس، ۱۴۱۶، ج ۳، ص ۲۷۳) و معمولاً مشخصات دقیق نام کاتب، مکان و سال و روز کتابت نسخه‌های عتیق خود را ذکر می‌کند: «وجدت بخط محمد بن نفیس فیما کتبه بالأهواز... يوم الأحد لیست لیال خلون من شوال سنة خمس و ثلاثمائة» (طوسی، ۱۴۱۱، ص ۳۷۲). نجاشی در موارد متعدد اشاره می‌کند که همه کتاب یک راوی را از ابن نوح دریافت کرده است (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۲۶۵، ۵۹). نجاشی معمولاً اضافه بر طرق و اسناد ابن نوح تا صاحبان کتاب‌ها، جزئیات فراوانی از کتاب‌های اصحاب ائمه نقل می‌کند. برای نمونه، او تعداد کتاب‌های محمد بن ابی‌عمیر را ۹۴ کتاب دانسته است (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۳۲۷) یا درباره از دست رفتن کتاب‌های راوی دیگر می‌آورد: «قال لي أبو العباس أحمد بن علي بن نوح: انقرضت کتبه فليس أعرف منها إلا کتاب الغيبة» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۱۵). همچنین، ابن نوح کتاب‌های مشهوری مانند عهدنامه مالک اشتر را نقل کرده است (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۲۰۳).

۶-۱. توصیف و قضاوت کتاب

نجاشی به نقل از ابن نوح سیرافی، برخی «طرق» و راه‌های دستیابی به کتابها را توصیف و داوری می‌کند. افزون بر این، بر اساس محتوای کتاب نیز، آنها را می‌ستاید یا مخلوطی از حق و باطل، ارزیابی می‌کند.

الف. طرق: ابن نوح در نامه بلندی که برای نجاشی نوشته و طرق حسین بن سعید اهوازی را معرفی کرده است، یکی از آنها به نقل احمد بن محمد بن عیسی را «مَعُول» و مورد اعتماد می‌خواند (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۵۹). گویی بیشتر محدثان از این طریق، کتاب‌ها و احادیث حسین بن سعید را نقل می‌کنند. از سوی دیگر، یکی از این طرق به کتاب‌های حسین بن سعید را برعکس، تک

افتاده و غیر عادی می‌شناسد: «قال ابن نوح: و هذا طريق غريب لم أجد^۱ له ثبتا إلا قوله رضى الله عنه» که تنها به استناد استادش حسن بن حمزه علوی، آن را نقل می‌کند (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۶۰؛ برای مورد مشابه، نک: نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۳۳۶).

ب. محتوای کتاب: به نظر می‌رسد، ابن نوح برخی کتاب‌های راویان نخستین و اصول اربعمائه را در اختیار داشته است؛ زیرا درباره محتوای آنها قضاوت می‌کند. داوری‌های ابن نوح، گاه، «تحسین و تمجید» از کتاب است و گاه، آنها را «تخلیط» حق با باطل ارزیابی کرده است.

او برخی کتاب‌ها را نیکو و پرفایده وصف می‌کند: «و هو كتاب حسن كثير الفوائد، سمعت أبا العباس أحمد بن علي بن نوح يمدحه ويصفه» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۹۳؛ برای موارد مشابه، نک: نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۴۰، ۳۷۳). در مواردی نیز، محتوای کتاب را مورد خدشه قرار می‌دهد و آنها را مخلوطی از حق و باطل ارزیابی می‌کند: «كتاب النوادر، و هو أقرب كتبه إلى الحق، والباقي تخلیط. قاله ابن نوح» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۳۵۰؛ نیز، نک: نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۶۵، ۳۳۶). در این نمونه، ابن نوح تنها کتاب نوادر راوی را نزدیک به حق می‌داند و بقیه را تخلیط می‌خواند که نشان می‌دهد، او مجموعه کتاب‌های راویان و محدثان را بررسی و مطالعه می‌کرده است و فقط کتاب‌هایی را که با مذهب و اعتقادات امامیه در قرن چهارم سازگار بوده، نقل کرده است.

«نقل گزینشی» کتاب‌های راویان از سوی ابن نوح، در موارد دیگر هم دیده شده است. برای نمونه نجاشی در شرح حال جابر بن یزید جعفی (م. ۱۲۸ ق) چندین کتاب و تفسیر را با طرق متعدد از او نقل می‌کند و در انتها کتاب‌ها را با طریق ابن نوح خاتمه می‌دهد و می‌افزاید نامه‌ای به جابر از امام باقر خطاب به اهل بصره، و نیز احادیث و کتاب‌هایی دیگر، انتساب داده می‌شود که همگی جعلی هستند: «تضاف إليه رسالة أبي جعفر إلى أهل البصرة، وغيرها من الأحاديث والكتب، وذلك موضوع» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۱۲۹).

احتمال دارد درباره کتاب‌های منتسب به راویان سده‌های دوم و سوم، اتفاق نظر وجود نداشته است و با گذشت زمان، نسخه‌های متعدد یا غیر اصل به برخی راویان نخستین نسبت داده می‌شده است. در این میان، تبحر و مهارت استاد ناقل طرق، مانند ابن نوح بوده که تشخیص می‌داده است، کدام کتاب را از منابع خود اخذ و نقل کند یا آنها را کنار نهاده و از نشر آن خودداری کند. در یک نمونه، نجاشی پس از نقل اسامی هشت کتاب احمد بن محمد بن عیسی اشعری، از قول ابن نوح گزارش می‌دهد که کتاب دیگری از وی درباره حج نزد استاد دیگری سراغ دارد: «قال ابن نوح: ورأيت له عند الديلمي كتابا في الحج» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۸۲)؛ اما به این کتاب، طریقی ارائه نمی‌دهد؛ گویی انتساب آن به احمد بن محمد بن عیسی را نمی‌پذیرد.

۶-۲. در اختیار داشتن نسخه‌ها

اشاره شد که ابن نوح درباره محتوای کتاب‌ها داوری می‌کند که حکایت از در اختیار داشتن اصل کتاب دارد. در این میان، نجاشی نیز تعبیری به کار می‌برد که نشان می‌دهد، او هم برخی کتاب‌های راویان نخستین را داشته و حتی مفاهیم داخل کتاب را بر استادی مانند ابن نوح قرائت کرده است. نجاشی مکرر از عبارت «قرأته على أبي العباس أحمد بن علي بن نوح» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۲۶) استفاده می‌کند (برای موارد مشابه، نک: نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۰۷، ۴۴۴) که نشان می‌دهد آن کتاب‌ها را بر ابن نوح قرائت کرده است.

^۱. در نسخه چاپ فعلی «لم اجد» (بدون نقطه) است که با توجه به سیاق جمله بی معناست و به نظر محقق «لم اجد» مناسب‌تر است.

۷. راه‌های دسترسی نجاشی به ابن نوح

تقریباً تمام راه‌های تحمل طرق حدیثی که در کتاب‌های درایه معرفی شده، مورد استفاده نجاشی بوده است. «سماع» و شنیدن اسناد احادیث و کتاب‌ها به صورت حضوری، «قرائت» و عرضه روایات و کتاب‌ها بر استادش، «کتابت» و نامه نگاری با ابن نوح، «وصیت» و سفارش به کتاب‌ها و «وجاده» و یافتن دست خط این استادش، از مواردی است که نجاشی که به آنها تصریح کرده است. **سماع:** در سلسله اسناد، الفاظی بیانگر طرق تحمل سماع است (شهید ثانی، ۱۴۰۸، ص ۲۳۳). الفاظ طرق تحمل سماعی که نجاشی از ابن نوح داشته، موارد اندکی «سمعت» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۹۳) و «حدثنا» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۳۸۵) و بسیار زیاد لفظ «اخبرنا» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۳۵، ۱۴۱، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۷، ...) است. همچنین ده مرتبه «اخبرنی» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۳۲، ۴۰، ۱۶۷، ۱۹۳، ۳۹۳) و «قال لی وقال لنا» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۵، ۸۲، ۳۱۰، ۳۴۶، ۳۸۴) درباره ابن نوح به کار برده است که اختصاصاً سماع و شنیدار حضوری را لازم می‌آید. از سوی دیگر، الفاظی که درجه اعتبار پایین‌تری در سماع دارند و صراحت به شنیدن از استاد ندارند (شهید ثانی، ۱۴۰۸، ص ۲۳۶)، مانند الفاظ «قال» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۳۷، ۱۳۸، ...) و «ذكر» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۵۱، ۱۵۷، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۳، ...) فراوان مورد استفاده نجاشی درباره طرق تحمل خود نسبت به ابن نوح است. گفتنی است، بیشتر کاربرد این الفاظ مبهم «قال» و «ذكر»، هنگامی است که نجاشی از ابن نوح، قول رجالی و قضاوت طرق، کتاب یا وصف راوی را گزارش می‌کند و معمولاً در اثناى سنددهی برای طریق کتاب نیست.

قرائت: عرضه در حالتی است که شاگرد، کتاب حدیث را بر استاد قرائت کند (شهید ثانی، ۱۴۰۸، ص ۲۳۸) و در چنین مواردی، مشهورترین لفظ، «قرأت» است (شهید ثانی، ۱۴۰۸، ص ۲۴۲). نجاشی به دفعات کتاب‌های راویان را بر ابن نوح، قرائت و عرضه کرده است: «قرأت هذا الكتاب على أبي العباس أحمد بن علي بن نوح» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۱۰۶؛ برای موارد مشابه، نک: نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۲۶، ۴۴۴). از سوی دیگر، نجاشی لفظی دیگر هنگام بیان طرق تحمل حدیث خود از ابن نوح بیان می‌کند که محدثان در شمار الفاظ طرق تحمل از آن سخن نگفته‌اند: «اخبرنا أبو العباس أحمد بن علي بن نوح مذاكرة» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۳۲۷). با توجه به معنای لغوی مذاکره (شوان حمیری، ۱۹۹۹، ج ۴، ص ۲۲۸۵)، به نظر می‌رسد، در این مذاکره و گفتگوی حدیثی بین نجاشی و استادش، چیزی شبیه عرضه و قرائت اتفاق افتاده است و می‌توان آن را به این نوع طریق تحمل ملحق دانست.

کتابت: تا قرن‌ها یکی از راه‌های دسترسی به احادیث و دستیابی به پرسش‌های حدیثی، کتابت و نامه نگاری بوده است. نجاشی نیز اسناد مهمی را از طریق پرسش و نامه نوشتن از ابن نوح دریافت کرده است؛ از جمله مجموعه اسناد و طرق به کتاب‌های حسین بن سعید اهوازی: «كتب إليّ به أبو العباس أحمد بن علي بن نوح السيرافي، رحمه الله، في جواب كتابي إليه: والذي سألت تعریفه من الطرق إلى كتب الحسين بن سعيد الأهوازي، رضي الله عنه ...» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۵۹).

وصیت و وجاده: به نظر می‌رسد، رابطه استاد و شاگردی نجاشی و ابن نوح تا حدی صمیمی و گره‌خورده بوده است که ابن نوح همه کتاب‌های خود را به نجاشی وصیت کرده و نجاشی نیز با دست خط و چگونگی نگارش کتاب‌های ابن نوح بسیار آشنا و مأنوس بوده است. برخی محققانی که بر رجال نجاشی تحقیق انجام داده‌اند، به عمق رابطه نزدیک علمی و روحی این دو محدث اشاره کرده‌اند (نک: حسن حکیم، ۱۴۳۵، ص ۴۶). نجاشی به دفعات گزارش می‌کند: «وجدت بخط ابن نوح فيما وصي إليّ به من كتبه» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۶۷، ۱۰۲، ۱۱۲، ۱۱۷، ۲۲۰، ۳۱۶). بنابراین می‌توان گفت، یکی از راه‌های اتصال نجاشی با ابن نوح، وصیت

و وجاده با هم بوده است. به جز این مورد، نجاشی بدون اشاره به وصیت ابن نوح، به وجاده و یافتن و دیدن دست خط استادش تصریح کرده است: «هذه أبواب الكتاب نقلتها من خط أبي العباس أحمد بن علي بن نوح» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۴۰).

۸. کتاب‌های مورد استناد ابن نوح در «رجال النجاشی»

تسلط و آشنایی نجاشی با کتاب‌های استادش تا حدی است که به گمانه، همه آنها را مطالعه کرده یا نسخه‌هایی را در دست داشته است؛ زیرا هنگام معرفی ابونصر کاتب (م. ۴۰۰ ق) و کتابش درباره دو نائب امام زمان، تصریح می‌کند که کتاب «اخبار الوكلاء» ابن نوح را دیده که به حکایات این کتاب استناد و اعتماد شده است: «كتاب في أخبار أبي عمرو و أبي جعفر العمريين و رأيت أبا العباس بن نوح قد عول عليه في الحكاية في كتابه أخبار الوكلاء» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۴۴۰).

با وجود این، به وضوح می‌توان گفت، قطعاً از مهم‌ترین کتاب‌های ابن نوح که در دست نجاشی بوده و بارها از روی آنها و به دست خط استادش نقل قول می‌کند، کتاب‌های «رجالی» ابن نوح است. اشاره شد که نجاشی نام کتاب‌های رجالی وی را «المصابیح» و «الزیادات» می‌خواند (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۸۶) که اولی به صورت طبقات و دومی، در شرح حال راویان مرتب شده است. با این همه، نجاشی هنگام استفاده و اشاره به آنها، از عنوان مبهم «الرجال» استفاده می‌کند: «ذكره ابن نوح في رجاله» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۱۶۱؛ برای موارد مشابه، نک: نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۲۷، ۱۳۷) که دقیقاً مشخص نیست، مرادش کدام کتاب ابن نوح است. البته، با توجه به یادکرد شیخ طوسی از کتاب رجالی دوم ابن نوح با عنوان «كتاب الرجال في الذين رووا عن أبي عبد الله عليه السلام» (طوسی، ۱۴۱۷، ص ۸۴)، احتمال دارد که منظور نجاشی نیز، همین کتاب باشد که با نام اختصاری «الرجال» مشهور شده بود. به هر روی، روشن است که نجاشی بسیار بیشتر از آنچه که تصریح کرده و گاه، به کتاب «الرجال» ابن نوح ارجاع داده، از آن بهره برده است؛ زیرا مطالعه عمیق چگونگی نقل طرق و گزارش اسناد راویان نشان از لایه پنهان تأثیرگذاری کتابهای ابن نوح بر «الرجال» نجاشی دارد.

نجاشی در شرح حال بیست و هشت راوی، تقریباً پیاپی (به استثنای چند مورد)، از ابن نوح اطلاعاتی را نقل می‌کند که بیشتر آنها را به واسطه حمید می‌آورد؛ یعنی الگوی تکرارشونده این اسناد چنین است: «أخبرنا ابن نوح قال: حدثنا الحسين بن علي بن سفيان قال: حدثنا حميد بن زياد» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۲۵-۱۳۵). به نظر می‌رسد در این موارد، نجاشی کتاب رجالی ابن نوح را پیش رو داشته است و ابن نوح نیز، کتاب رجالی حمید بن زیاد را در دست داشته و بر اساس اطلاعات آن، این بخش کتابش را تنظیم کرده است. معرفی و تأثیرگذاری کتاب رجالی حمید بر نجاشی و شیخ طوسی در پژوهشی بررسی شده است (فرجامی، مهدیان‌مهر و رحمتی، ۱۴۰۰، ص ۱۱۷) که می‌توان بر اساس آن گفت، یکی از اصلی‌ترین راه‌های دسترسی نجاشی بر کتاب و اطلاعات رجالی حمید، کتاب رجالی استادش ابن نوح بوده که آن را پیش روی خود داشته است.

افزون بر سنددهی ابن نوح به حمید، در پاره‌هایی از کتاب رجال نجاشی، باز هم توالی الگوهای دیگر دیده می‌شود. برای نمونه، الگوی تکرارشونده «أخبرنا ابن نوح، عن ابن حمزة الطبري، عن ابن بطة، عن الصفار» یا «أخبرنا ابن نوح، عن ابن حمزة الطبري، عن ابن بطة، عن البرقي» (نک: نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۳۵، ۲۸۶)، به صورت تقریباً متوالی قابل تشخیص است که نشان می‌دهد، ابن نوح به فراوانی و بارها از طرق قمی حسن بن حمزه استفاده کرده است.

۹. مراد نجاشی از ابوالعباس

نجاشی بارها از فردی با کنیه «ابوالعباس»، به صورت مطلق، گزارش‌های رجالی یا کتاب‌شناسی نقل قول می‌کند؛ بدون اینکه مشخص کند، مراد وی چه کسی است؛ زیرا ابوالعباس کنیه مشترک خود نجاشی، ابن نوح و ابن عقده است. به نظر می‌رسد، نجاشی

در صفحات آغازین نگارش کتابش، خود را مقید می‌داند، هر بار از ابوالعباس نقل و گزارش می‌دهد، کنیه را با عبارات «ابوالعباس بن سعید» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۷، ۱۱) یا «قال أبو العباس أحمد بن علي بن نوح» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۹، ۱۵) قید بزند تا مصداق آن روشن شود؛ اما رفته‌رفته با افزایش شماره صفحات، این قیود از بین می‌رود و احتمالاً به سبب خلاصه کردن و ایجاز اسناد، ما با پدیده مبهم «ذکره ابوالعباس فی الرجال» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۹، ۲۰، ۵۴، ۵۵، ۱۰۶، ۱۱۲، ...) فراوان روبرو می‌شویم.

محدثان درباره مراد و منظور نجاشی از این محدث، دچار اختلاف هستند. برخی مانند علامه شوشتري آن را به ابن عقده باز می‌گردانند (شوشتري، ۱۴۱۹، ج ۱، ص ۳۹۴) و برخی از محققان معاصر کوشیده‌اند با دلایلی چند، از جمله مقایسه نسخ خطی نجاشی، آن را به ابن نوح منصرف بدانند (نک: طاوسی و جعفریان، ۱۳۹۷، صص ۳۴۵-۳۴۹).

به نظر می‌رسد، احتمال انصراف کنیه مطلق ابوالعباس به ابن نوح قوی‌تر باشد. افزون بر دلایلی که طاوسی با بیانی پیچیده بیان کرده است، می‌توان چند استدلال ساده از مطالعه کتاب رجال النجاشی به دست آورد:

الف. مهم‌ترین دلیل، سیاق عبارات نجاشی و توجه به شرح حال راویان قبل و بعدی است. نجاشی در شرح حال دو راوی پشت سرهم تکرار می‌کند: «رأيت بخط أبي العباس أحمد بن علي بن نوح» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۱۱۲، صص ۲۸۶ و ۲۸۷). سپس، در شرح حال راوی سوم می‌آورد: «ذکره أبو العباس في كتاب الرجال» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۲۸۸). به نظر می‌رسد، نجاشی به قصد تلخیص، پس از توالی در تکرار نقل از یک منبع، بار سوم نام استاد و منبع خود را خلاصه کرده و تنها به ذکر ابوالعباس بسنده می‌کند. در این صورت، اگر شرح حال راوی شماره ۲۸۸ را به تنهایی مطالعه کنیم، متوجه نخواهیم شد که منظور از ابوالعباس کیست؛ درحالی‌که بررسی راویان قبل و بعد در فهم مراد نجاشی یاری‌رسان است.

در نمونه‌ای بزرگتر، هنگام شرح حال بالغ بر بیست راوی که تقریباً متوالی و پشت سرهم ذکر شده‌اند (شماره‌های ۳۲۱-۳۵۳) مکرر از «ابن نوح» یا «ابوالعباس ابن نوح» یا «أحمد بن علي بن نوح» یا «أحمد بن علي» سند نقل می‌شود (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۲۵-۱۳۷) که در پنج مورد، کنیه مطلق «ذکره ابوالعباس فی کتاب الرجال» به کار می‌رود (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۲۷، ۱۳۰، ۱۳۲، ۱۳۴، ۱۳۶). احتمالاً نجاشی در این موارد متوالی و تکرار سند، گاه به قصد خلاصه کردن القاب و اسامی، تنها کنیه را ذکر کرده است. شاهد دیگر بر قصد نجاشی بر تلخیص، حذف سه راوی متوالی از سندهای ابن نوح در یکی از این راویان پشت سرهم است که به نظر می‌رسد، عطف به ماسبق شده است (همو، ص ۱۳۰).

در نمونه دیگر، نجاشی درباره یک راوی، ابتدا سندی را از ابن نوح از منابع اهل سنت و سپس، با اطلاق ابوالعباس، باز هم از اهل سنت گزارش می‌کند: «قال أبو العباس أحمد بن علي بن نوح: وقد ذكر ذلك البخاري فقال: إسماعيل بن جعفر بن أبي خصفة عن سليمان بن يسار، و قال: شريك عن عمر بن حبيب عن عبيد الله بن حر، حديثه في الكوفيين. قال أبو العباس حدثنا الحسين بن إبراهيم قال: حدثنا محمد بن هارون الهاشمي...» (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۹). با توجه به سیاق ابتدای سخن نجاشی، به نظر می‌رسد، سند دوم که باز هم از راویان اهل سنت هستند و در منابع شیعی شناخته نشده‌اند، ادامه سخن ابوالعباس ابن نوح باشد.

در موارد زیادی نیز، برعکس می‌شود؛ یعنی ابتدا از کنیه مطلق ابوالعباس سخنی نقل می‌شود و آنگاه، در انتهای شرح حال راوی، نجاشی هنگام سندهی به کتاب راوی، از احمد بن علی بن نوح یاد می‌کند که نشان می‌دهد، احتمالاً مراد از ابوالعباس ابتدای سخن، ابن نوح بوده است: «ذکره أبو العباس في كتاب الرجال... أخبرنا ابن نوح عن الحسن بن حمزة قال: حدثنا محمد بن جعفر بن بطة...» (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۲۷-۱۲۸). از سوی دیگر، نجاشی عبارت مبهم «ذکره ابوالعباس فی الرجال» را خود با همین کلمات

روشن تر می کند و فقط درباره ابن نوح به کار می برد: «ذکره ابن نوح في رجاله» یا «ذکره ابوالعباس ابن نوح في رجالهما» (مراد رجال امام باقر و امام صادق (ع) است) (نجاشی، ۱۴۱۶، صص ۱۳۵، ۱۶۱) که نشان می دهد، عبارت مشهور مبهم، تلخیص این جمله بوده است.

شایان ذکر و بدیهی است، وقتی در متن شرح حال یک راوی، از اسناد ابن عقده به تنهایی یاد شده و ذکر از ابن نوح نیست، می توان کنیه ابوالعباس را به ابن عقده منصرف دانست (نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۶) که البته، اینگونه موارد اندک هستند. احتمالاً عاملی که باعث شده است تا علامه شوشتری، کنیه «ابوالعباس» را بر «ابن عقده» منطبق کند، همین نکته باشد.

ب. دلیل دیگر برای اتحاد کنیه ابوالعباس با ابن نوح، «منطق نگارش» کتاب های حدیثی و تفسیری سده پنجم است که به شدت به تلخیص اسناد و حتی متن احادیث دست می زدند. در موارد متعدد نیز این نقل به معنا و خلاصه کردن سبب ابهام و ابهام در تشخیص هویت اسامی یادشده در سندها شده است؛ برای نمونه، طوسی در «التبیین» به سبب خلاصه کردن سندها و متون احادیث و نیز اقوال تفسیری، مکرر از فردی با کنیه «ابوجعفر» نقل می کند که مشترک چند شخصیت است و حل ابهام این شخصیت موضوع پژوهش هایی بوده است (برای نمونه نک: فرجامی، امامی و نریمانی، ۱۴۰۰، ۱۶۰).

بنابراین توجه به شرایط نگارش کتاب «الرجال» نجاشی نشان می دهد او با رویکرد تلخیص و نقل به معنا به وادی ابهام کنیه ها افتاده است. از سوی دیگر روشن و مسلم است که نجاشی کتاب های استادش را در اختیار داشته است و وقتی بارها می گوید که ابوالعباس در کتاب رجالش این مطلب را ذکر کرده است، از روی کتاب استادش نقل قول می کند و به آن استناد می جوید؛ درحالی که درباره در دسترس بودن کتاب رجالی ابن عقده توسط نجاشی، یقین و اتفاقی نیست و تنها احتمال و گمان مطرح است. بنابراین، بسیار به منطق نگارش کتاب «رجال النجاشی» نزدیک تر است که در حقیقت، مراد نجاشی از منبع کتاب رجالی ابوالعباس، استادش ابن نوح است و او رونوشت هایی از کتاب استادش داشته است.

نتیجه گیری

بی شک، احمد بن علی بن نوح سیرافی تأثیرگذارترین استاد نجاشی است؛ زیرا هم خود بدان تصریح کرده و وی را «استادم» خوانده است و هم مطالعه همه جانبه و عمیق کتاب رجال النجاشی نشان از این ادعا دارد. با آنکه ابن نوح در بصره و عراق زیسته و وابسته به مکتب حدیث بغداد و کوفه محسوب می شود، به سبب انتخاب اساتید قمی، مانند حسن بن حمزه علوی، ابن داود قمی، شیخ صدوق و ابن ولید بیش از همه، اسناد قمیون را نسبت به اسناد کوفیون به رجال نجاشی منتقل کرده است. وقتی اسناد و طرق ابن نوح تا راویان صاحب کتاب و نویسندگان اصول اربعمائه را طبقه به طبقه رسم و بررسی می کنیم، در می یابیم که تقریباً هر پنجاه سال، حوزه جغرافیایی حدیث امامیه، بین شهرهای عراق و ایران جابجا می شود. برای دریافت روال تغییر تاریخ حدیث شیعه، از سده پنجم، هنگامه زندگی ابن نوح تا سده دوم که راویان ائمه می زیسته اند، دوره به دوره به عقب برمی گردیم. اگر ابن نوح در دوران اوج شکوفایی حدیث و فهرست نگاری بغداد باشد، پنجاه سال قبل از آن، قم در اوج بوده و رفته رفته این انتقال حوزه حدیثی از قم به بغداد رخ داده است. سپس اوج شکوفایی مکتب حدیث قم، سپس انتقال از کوفه به قم، سپس اوج حدیث کوفیون، و سرانجام اتصال به راویان صاحب کتاب عصر صادقین (ع) گام های تحول حدیث امامیه است.

• شکوفایی و رواج مکتب حدیث بغداد	قرن پنجم
• انتقال حدیث قم به بغداد	قرن چهارم نیمه دوم
• شکوفایی و رواج مکتب حدیث قم	قرن چهارم نیمه اول
• انتقال و رفت و آمد حدیث کوفه به قم	قرن سوم نیمه دوم
• شکوفایی و رواج مکتب حدیث کوفه	قرن سوم نیمه اول
• عصر راویان کتاب ائمه	قرن دوم

عمده تأثیر داده‌های رجالی ابن نوح بر کتاب «رجال النجاشی»، در دو محور «راوی‌شناسی» و «کتاب‌شناسی» می‌گنجد. در مباحث راوی‌شناسی نیز یا «قضاوت» درباره راویان به صورت «توثیق و تضعیف» یا «اطلاعات طبقات» یا «اطلاعات تاریخی» رخ داده یا داده‌های «نسب‌شناسی» بروز یافته است. در سویه «کتاب‌شناسی» نیز، اطلاعات ابن نوح معمولاً مربوط به توصیف و قضاوت کتاب‌ها هنگام وصف «طرق کتاب» یا وصف «محتوای کتاب» اتفاق افتاده است. از سمت دیگر، بررسی‌های تک‌تک اسناد ابن نوح نشان داد، نجاشی معمولاً این اطلاعات و داده‌های رجالی را به صورت «سماع» یا «قرائت» در حضور استاد و گاه، با «کتابت» و نامه‌نگاری و پاره‌ای اوقات، همراه با «وصیت» از سوی ابن نوح و یا یافتن کتاب‌های ابن نوح و «وجاده»، دریافت کرده است. بنابراین، یافته‌های پژوهش نشان داد، قطعاً نجاشی، همه یا برخی از کتاب‌های ابن نوح را در اختیار داشته و مطالعه کرده است. گرچه کتاب‌های ابن نوح اکنون مفقود هستند؛ اما شاید بتوان با توجه به الگوهای تکرار شونده اسناد ابن نوح در پاره‌هایی از کتاب «رجال النجاشی»، بخش‌هایی از کتاب ابن نوح را بازسازی کرد. «ابوالعباس»، کنیه مطلق و بدون قرینه‌ای است که نجاشی آن را بارها به کار برده و از وی و کتاب رجالش نقل قول کرده است. معمولاً محققان در بازگشت کنیه ابوالعباس به ابن عقده و ابن نوح اختلاف دارند. با توجه به دو دلیل سیاق و سبک نگارش رجال نجاشی، به نظر می‌رسد که این کنیه، به ابن نوح بازگشت دارد.

منابع و مأخذ

- ابن طاووس، علی بن موسی. (۱۴۱۶). إقبال الأعمال. جواد قیومی (محقق)، مکتب الإعلام الإسلامی.
 حکیم، حسن عیسی. (۱۴۳۵). الشیخ النجاشی: دراسة فی السیرة و العقیده. أمانة العامة للعتبة الحسینیة المقدسة.
 دریاب نجفی، محمود. (۱۴۱۳). مشیخه النجاشی. چاپخانه مهر.
 شوشتری، محمدتقی. (۱۴۱۹). قاموس الرجال. مؤسسة النشر الاسلامی.
 شهید ثانی، زین الدین بن علی. (۱۴۰۸). الرعاية فی علم الدراية. عبدالحسین محمدعلی بقال (محقق)، مکتبه آیه الله مرعشی نجفی.
 طاوسی مسرور، سعید و جعفریان، رسول. (۱۳۹۷). بازپژوهی حیات علمی ابوالعباس نجاشی و بررسی وثاقت وی. کتاب قیم، ۸(۲)، پیاپی: ۱۹، ۳۳۹-۳۶۶.
 طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۱). الغیبة. مؤسسة معارف اسلامی.
 طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۵). الرجال. جواد قیومی (محقق)، مؤسسة النشر الاسلامی.
 طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۷). الفهرست. جواد قیومی (محقق)، مؤسسة النشر الاسلامی.

فرجانی، اعظم؛ امامی، روناک و نریمانی، زهره. (۱۴۰۰). مصدريایی تطبیقی روایات «التبیین» طوسی در تفاسیر «المصابیح» وزیر مغربی و «جامع البیان» طبری، کتاب قیّم، (۱)۱۱، پیاپی: ۲۴. <https://doi.org/10.30512/kq.2021.13191.2601>

فرجانی، اعظم؛ مهدیان مهر، خدیجه و رحمتی، زهرا. (۱۴۰۰). تأثیر «حمید بن زیاد» بر انتقال حدیث راویان کوفی با تکیه بر الرجال نجاشی و الفهرست طوسی. مطالعات قرآن و حدیث، (۱)۱۵، پیاپی: ۲۹، ۱۰۷-۱۳۶. <https://doi.org/10.30497/qhs.2021.239024.3048>

کلباسی، ابوالمعالی محمد بن محمدابراهیم. (۱۳۸۰). الرسائل الرجالية. محمدحسین درایتی (محقق)، دار الحدیث.

مرهونی، مصطفی. (۱۴۰۱). ابن نوح سیرافی. میراث فرهیختگان.

نجاشی. احمد بن علی. (۱۴۱۶). الرجال. مؤسسة النشر الاسلامی.

نشان بن سعید حمیری. (۱۹۹۹). شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلام. دار الفكر المعاصر.

Reference

- Doryab. Najafi, Mahmoud. (1993). *Mashikha al-Najashi*. Mehr Printing House. [In Arabic]
- Farjani and others. (1980). Comparative source analysis of al-Tibyan narrations by Tusi in the interpretations of al-Masabih by Wazir Maghrib and Tabari's Jame al-Bayan, *Kitab Qayyim*, volume 11, number 24. [In Persian] <https://doi.org/10.30512/kq.2021.13191.2601>
- Farjani, Azam; Mahdian-Mehr, Khadija and Rahmati, Zahra. (1980). The influence of "Humayd ibn Ziyad" on the transmission of the hadith of the Kufi narrators based on Al-Rijal al-Najashi and Al-Fihrist al-Tusi. *Quran and Hadith Studies*, 15(1), 29, 107-136. [In Persian] <https://doi.org/10.30497/qhs.2021.239024.3048>
- Hakim, Hassan Isa. (2015). *Al-Shaykh Al-Najashi: A Study in Al-Sirah and Aqeedah*. The General Secretariat of Al-Utaba al-Husseiniyyah al-Maqsada. [In Arabic]
- Ibn Tavus, Ali Ibn Musa. (1996). *Iqbal al-A'mal* (edited by Javad Qayyumi). Islamic Media School. [In Arabic]
- Kalbasi, Abul Ma'ali Muhammad bin Muhammad Ibrahim. (2001). *Al-Rasail Al-Rajaliyah* (edited by Mohammad Hossein Drait). Dar Al Hadith. [In Arabic]
- Marhouni, Mustafa. (1981). *Ibn Nuh Sirafi*. The Heritage of the Educated. [In Arabic]
- Najashi Ahmed bin Ali (1996). *Al-Rijal*. Al-Nashar al-Islami Foundation. [In Arabic]
- Naswan bin Saeed Himyari. (1999). *Shams al-Uloom and medicine of Kalam al-Arab men al-Kloom*. Modern Thinker. [In Arabic]
- Shahid Sani, Zainuddin bin Ali. (1988). *Al-Reaya fi Ilm AL-Diraya* (edited by Abdul Hossein Mohammad Ali Bakhal). Ayatollah Murashi Najafi School. [In Arabic]
- Shushtri, Mohammad Taghi. (1999). *Ghamoos Al-Rajal*. Al-Nashar al-Islami Foundation. [In Arabic]
- Tawousi Masrour, Saeed and Jafarian, Rasul. (2017). Re-examination of the scientific life of Abu al-Abbas al-Najashi and the investigation of his reliability. *Kitab al-Qayyim*, 8(2), 19, 339-366. [In Persian]
- Tousi, Muhammad ibn Hassan. (1991). *Al-Ghaybah*. Islamic Knowledge Foundation. [In Arabic]
- Tousi, Muhammad ibn Hassan. (1995). *Al-Rijal* (edited by Jawad Qayyumi). Islamic Publishing Foundation. [In Arabic]
- Tousi, Muhammad ibn Hassan. (1997). *Al-Fihrist* (edited by Jawad Qayyumi). Islamic Publishing Foundation. [In Arabic]